

УДК 316.42:316.346(477)

Політико-правовий ракурс гендерної асиметрії в Україні

Іван Луцький,

доктор юридичних наук,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
професор

Уляна Лукач*,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри історії
та теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Олександр Васильєв-Мюллер,

доктор економічних наук,
професор кафедри «Обліку і аудиту»
Івано-Франківського Університету права
імені Короля Данила Галицького

У статті проаналізовано проблеми гендерної асиметрії в Україні в контексті політико-правової реальності. Зосереджено увагу на нормативно-правових актах як міжнародного, так і національного рівнів у галузі гендерної політики. Визначено причини і фактори відсутності соціальної відповідальності та неефективності вітчизняного механізму розв'язання гендерних проблем.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна асиметрія, гендерний стереотип, соціальна ініціатива.

* Лауреат 2009-2011 рр. міжнародної академічної Премії Кумпана (Голіка-Гулі-Каримова-Васильєва) Громадського Міжнародного Комітету Інтелектуального і Духовного Єднання (Іспанія-Україна-Канада-Сербія-Індія), номінант Золотої Медалі для України 2011 р. Американського Біографічного Інституту

The problem of gender asymmetry in Ukraine is analysed in the article in the context of political and legal reality. The attention is given to normative and legal acts of international as well as national levels in the sphere of gender politics. The article determines causes and factors of social responsibility absence and ineffectiveness of native mechanism of gender problems solving.

Keywords: *gender politics, gender asymmetry, gender stereotype, social initiative.*

Гендерна політика як політика утвердження рівності та партнерства жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства пов'язується з сучасними тенденціями вдосконалення управління соціальними процесами в Україні, зокрема з необхідністю вирішення проблем подолання гендерної асиметрії в кадровій політиці, гендерної нерівності в статусних можливостях жінок і чоловіків у ієрархії політичних та економічних відносин. Гендерна політика реалізується в діяльності провідних політичних і громадських структур: держави, політичних партій, громадських об'єднань та ін.

Теоретична і практична сутність гендерної проблематики стала об'єктом дослідження багатьох науковців. Це напрацювання вітчизняних вчених О. Балакіревої [1], Л. Смоляр [18; 19], С. Оксамитної [14] та багатьох інших, які аналізують історію жіночого руху в рамках гендерної концепції. Зокрема, Л. Смоляр зосереджує увагу на боротьбі жінок за професійне утвердження на тлі масового застосування жіночої праці. Аналізуючи витоки українського жіночого руху, М. Богачевська-Хом'як, представниця української діаспори, котра є членом Української Вільної Академії Наук у США, наголошує на його раціональній, прагматичній основі. Таке підґрунтя передбачає практичну громадянську спрямованість праці жінок з правом приймати рішення і відповідати за їх наслідки [22].

Стратегічною метою гендерних змін та гендерної політики в цілому є формування і розвиток гендерної демократії, яка передбачає систему волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, потреб [6], [18, с. 9].

Новітність концепції впровадження гендерних підходів в Україні полягає в тому, що вона поступово відходить від імітованої гендерної рівності радянського зразка і вступає на шлях формування гендерної культури як складової загальної культури нації. Основні цілі, завдання, напрями, шляхи і способи розв'язання проблеми представлені в системі нормативно-правових актів як національного, так і регіонального рівнів. Внаслідок імплементації норм міжнародного права вони стають

частиною національного законодавства, що приводиться у відповідність до міжнародних стандартів гендерної політики.

Міжнародно-правова регламентація гендеру знайшла своє закріплення ще у Загальній декларації прав людини ООН від 1948 р. Подальші напрямки діяльності ООН деталізували статусні правові аспекти щодо соціально-економічних, політичних, освітніх, сімейних прав жінок [8]. Зокрема, Міжнародний пакт з економічних, соціальних і культурних прав (1966) [13], Міжнародний пакт з громадянських і політичних прав (1966), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція про захист прав дитини (1989) [8]. Саме на них часто посилаються К. Комса та інші автори «Курсу з прав людини для молоді» [11].

Естафету розвитку гендерної політики ООН підхопили світові та міжнародні форуми, присвячені жіночим питанням, серед яких віховою стала Всесвітня конференція зі становища жінок, що відбулася в 1995 р. в Пекіні. Тут було обґрунтовано необхідність національних механізмів стимулювання та забезпечення гендерної рівності. Рішення конференції забезпечили якісно новий підхід у реалізації гендерної проблематики як складової всіх галузей політики. Згідно з Пекінською платформою дій, основними цілями національного механізму забезпечення гендерної рівності є розробка, реалізація, виконання, контроль, оцінка, пропаганда і мобілізація підтримки державної гендерної політики [16]. Проблема досягнення гендерної рівності включена до однієї з восьми Цілей розвитку тисячоліття ООН. Важливо відзначити, що 31 жовтня 2000 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1325 щодо жінок, світу та безпеки. Резолюція 1325 UNSC була першою, де Рада Безпеки розглянула і гендерні питання [17]. Це підкреслило важливу роль жінки як у вирішенні конфліктів та побудові світу і гендерних вимірах мирних процесів, так і у процесах реконструкції та відновлення.

Зважаючи, що принцип рівності прав жінок і чоловіків знайшов своє відображення в ст. 24 Основного Закону України, де зазначено, що «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних прав з чоловіками, можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї». Парламентські слухання 1995 р., 2004 р. та 2006 р. надали нового поштовху реалізації принципів гендерної рівноваги в рамках державної політики. Крім того, діяльність громадських організацій в Україні і світі, дослідження і рекомендації науковців сприяли перетворенню гендера в систему світоглядних цінностей, надали йому як загальнокультурологічного, так і політичного виміру.

У 2005 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та видано Указ Президента України. З метою їх практичної реалізації Кабінет Міністрів України в 2006 р. розробив Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р.

На виконання цієї програми на місцях обласними державними адміністраціями та обласними радами було розроблено і прийнято відповідні регіональні програми, які враховували специфіку адміністративно-територіальних одиниць, традиції територіальних громад та особливості діяльності місцевих громадських організацій [7].

Нормативно-правова база регулювання гендерних відносин формувалась з метою вдосконалення механізмів та інститутів, що відповідають за реалізацію гендерної спрямованості, зокрема гендерної рівності, руйнацію стійких гендерних стереотипів, формування політичної культури в суспільстві з жіночого питання, створення умов для більш широкої участі жінок у прийнятті суспільно важливих рішень, поєднання професійних обов'язків та викорінення дискримінації за ознакою статі.

Прийняття нормативно-правових актів гендерного змісту зумовило приведення у відповідність норм національного законодавства, що безпосередньо і опосередковано стосувались гендерного інтегрування в усі сфери життєдіяльності суспільства. З цією метою в 2008 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в зв'язку з ухваленням Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Крім того, внесені зміни до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», згідно з яким омбудсмен повинен здійснювати контроль за забезпеченням рівних прав і можливостей жінок та чоловіків [21].

На сучасному етапі, коли кількість жінок-парламентаріїв у світі продовжує зростати і на сьогодні в середньому сягає 19,2% депутатських місць, в Україні з 450 депутатів Верховної Ради лише 8% (36) жінок. Такий низький показник зумовлений відсутністю історичної практики реалізації жінками свого потенціалу в політиці України. Формування стійких гендерних стереотипів є наслідком патріархальних звичаїв і традицій, які вкоренились у свідомості українського народу. За майже двадцять років розбудови української державності та розвитку демократії їх подолати не вдалось. Для порівняння: у Швеції жінки-парламентарії становлять 45% від загальної кількості, в цілому по Європі – 21,4%, а в арабських країнах – 11,7%. У 2008 р. у вищих органах виконавчої влади різних країн працювало в середньому 17% жінок, порівняно з 8% у 1998 р. В Україні спостерігаємо зворотну тенденцію: в уряді М. Азарова немає жодної жінки міністра, а заступниць міністра в червні 2010 р. було всього 12 із 168 [9].

Кар'єрне зростання має чітко виражену гендерну асиметрію: чим нижча посада в управлінській ієрархії, тим більша там присутність жінок, тоді як вищі щаблі – за чоловіками. Серед державних службовців вищих рангів жінок лише 6-7%. Це позначається на розмірі середньорічної оплати праці, яка у службовця-чоловіка в 1,3 разу більша, ніж у службовця-жінки [2; 24].

Згідно зі статистичними даними на кінець 2010 р. жінки були власниками 22% бізнесу в Україні. При цьому їх частка в керівництві великим бізнесом

становить лише 6%. Експерти відзначають, що такий дисбаланс пов'язаний з «чоловічою капіталізацією». Жінці важче взяти кредит у банку, тому що їй нічого дати в заставу. Приватизація в Україні фактично пройшла повз жінок і 95% капіталу зосереджено в руках чоловіків.

Низка європейських держав намагається законодавчо ввести жінок у великий бізнес, забезпечуючи тим самим задекларовану гендерну рівність. Найбільш активною в цьому напрямку є Франція, яка на початку 2011 р. прийняла закон, згідно з яким до 2017 р. 40% місць у радах директорів публічних компаній, а також компаній з оборотом понад 50 млн євро на рік повинні займати жінки. За невиконання цієї квоти передбачені серйозні санкції: призначення директорів-чоловіків у такому випадку буде вважатися нелегітимним. Більше того, без необхідних 40% жінок компаніям забороняється оплачувати роботу своєї ради.

Світова статистика свідчить, що лише у 25% випадків банкрутами стають компанії, керівництво якими здійснюють жінки. Це пояснюється тим, що жінки володіють не тільки не меншими, аніж чоловіки природними можливостями, а й перевагами при веденні бізнесу. Жінки вважаються більш передбачливими та обережнішими, ніж чоловіки, краще усвідомлюють ризики банкрутства. Вони більше приділяють уваги створенню сприятливого психологічного клімату у своїх колективах, нерідко ставлячись до нього як до своєї родини, відчуваючи відповідальність за кожного співробітника [5].

Якщо в цілому проаналізувати сферу зайнятості, то слід відзначити, що переважає жіноче безробіття – 62% від загальної кількості. За статистикою ООН жінки виконують 67% всіх робіт у світі, а їх дохід становить лише 70% від заробітку чоловіків. Ця ситуація є стабільною впродовж останнього десятиліття [23, с. 109-112]. Вищезазначені чинники дестабілізують суспільство в цілому, а тому особливу увагу слід зосередити на фактичному впровадженні в життя позитивних норм і подоланні латентних порушень щодо можливості реалізації рівних прав.

Особливої уваги заслуговує вітчизняне дослідження, що підтвердило всі світові закономірності «Меж зростання» (1972) Д. Медоуза в Україні [12]. Зокрема, у 1964 р. в Маріупольському регіоні почали проявлятися перші рецидиви повоєнного відродження промислових потужностей без урахування екологічного навантаження, коли забруднення навколишнього середовища почало впливати на зростання смертності населення. За результатами досліджень Д. Медоуза такий вплив, як правило, фіксується через 20 років, хоча може проявитись і через 15 років. Підсумки досліджень у Маріупольському регіоні підтвердили висновок дослідницької групи Д. Медоуза і встановили, що жіночий організм витримував забруднення до 1970 р., коли чоловічий не витримував екологічне навантаження, починаючи з 1964 р.

На вимогу Резолюції Пекінської конференції з метою реалізації державної гендерної політики у 1996 р. було створено відповідний

центральний орган виконавчої влади – Міністерство України у справах сім'ї та молоді. Відповідно до трьох рівнів захисту прав людини (національного, регіонального, міжнародного) воно стало основною складовою національного механізму впровадження державної політики щодо підвищення ролі жінок у національно-культурному, соціально-економічному та духовному розвитку суспільства. Починаючи з 1999 р., міністерство неодноразово зазнавало реорганізацій у Державний комітет у справах сім'ї та молоді, далі в 2000 р. – Державний комітет з питань молодіжної політики, спорту і туризму, і зрештою в 2001 р. відновлювалась діяльність Державного комітету у справах сім'ї та молоді.

З 2001 р. в структурний підрозділ Державного комітету у справах сім'ї та молоді виокремилось управління з гендерних питань і сімейної політики, що складалось із наступних відділів: забезпечення гендерної політики, реалізації сімейної політики і сектор взаємодії з жіночими громадськими організаціями. На правах консультативно-дорадчих органів при комітеті діяли Координаційна рада у справах жінок, Гендерна рада та Координаційна рада з гендерних питань і проблем сім'ї.

Наступний етап реорганізаційного процесу пов'язаний з Указом Президента від 2004 р., що стосувався чергового перетворення Державного комітету у справах сім'ї та молоді на Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді. Впродовж 2005 р. двічі відбувались зміни в структурі цього органу виконавчої влади. По-перше, мало місце злиття Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту із Міністерством України у справах сім'ї, дітей та молоді, в результаті якого в структурі Кабінету Міністрів з'явилося Міністерство України у справах молоді та спорту. Такі зміни обґрунтовувались необхідністю більш ефективної діяльності виконавчої влади. По-друге, Міністерство України у справах молоді та спорту зазнало чергового перейменування в Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.

У 2008 р. ліквідовано відділ з впровадження гендерної рівності, який перевели в сектор гендерної політики, а в 2009 р. скасували і сектор, додавши до назви відділу з протидії торгівлі людьми назву сектору. У квітні 2010 р. у складі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту створено Департамент сімейної та гендерної політики [15, с. 17].

На початку 2011 р. відбувся черговий етап реорганізації центральних органів виконавчої влади з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, а також підвищення ефективності державного управління. В ході цього етапу утворено Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [20]. Таким чином, вкотре випали з поля зору інтереси жінок, втрачено дієвість системи оперативного реагування на факти порушення жіночих людських прав. Проте успішний досвід скандинавських держав, зокрема Норвегії, яка є одним із світових лідерів

за часткою зайнятості жінок у всіх сферах життєдіяльності, підтверджує доцільність функціонування тут профільного Міністерства у справах дітей, рівноправності та інтеграції. Успішний зарубіжний досвід свідчить про доцільність запровадження моделі антидискримінаційної політики, яка передбачає законодавчу заборону прямої або опосередкованої дискримінації в публічній сфері; можливість припинення дискримінації в судовому або квазісудовому порядку, поновлення прав жертви та отримання компенсації [4, с.17].

Послаблення гендерного аспекту державної політики повинно компенсуватись активізацією діяльності традиційних, феміністично орієнтованих та соціально-економічних жіночих громадських організацій та об'єднань ділових жінок [18, с. 9-12]. Вони повинні координувати свої дії у розв'язанні гендерних конфліктів та сприяти гендерній рівності. Це повинна бути комплексна стратегія глобального підходу до стимулювання тенденцій гендерної рівноваги і розробки превентивних заходів щодо правопорушень у цій сфері. Важливо підкреслити, що на основі пілотажного дослідження, яке охоплювало студентів університету*, підтверджено, що жінки є частиною колективу, яка переважно цементує його й орієнтує на добрі міжособистісні стосунки (див. Таблиці 1 і 2).

Таблиця 1

Ваша стаття

		Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	чол	31,6	31,6	31,6
	жін	68,4	68,4	100,0
	Total	100,0	100,0	

Тому під тиском громадянського суспільства повинна запрацювати Загальнодержавна цільова соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р., мета якої передбачає гендерне інтегрування в усі сфери життєдіяльності суспільства. Реалізація цієї мети дозволить покращити політику і практики щодо: утвердження гендерної рівності, зміцнення існуючих та створення нових механізмів з недопущення дискримінації за ознакою статі, розширення застосування позитивних дій, забезпечення економічної незалежності кожної статі, створення для більш широкої участі жінок у прийнятті суспільно важливих рішень, для поєднання професійних і сімейних обов'язків, викорінення гендерного насильства та подолання гендерних стереотипів.

* У статті використані дані пілотажного соціологічного дослідження за 2011 р. Науково-дослідного Інституту церковно-канонічних та державно-правових проблем Української Академії наук в Івано-Франківському університеті права ім. Короля Данила Галицького.

Таблиця 2

Дайте оцінку вашим відносинам з товаришами по роботі

	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
В середньому задовільні (на рівні 4 по семибальній шкалі)	5,3	8,3	8,3
В цілому добрі (на рівні 5 по семибальній шкалі)	10,5	16,7	25,0
Дуже добрі (на рівні 7 по семибальній шкалі)	47,4	75,0	100,0
Total	63,2	100,0	
System	36,8		
Total	100,0		

Комплексне та поетапне впровадження Програми дозволить мінімізувати ризики її невиконання через неочевидність змін та їх ефективності, зменшення недовіри до реформ, вдосконалити шляхи розв'язання нагальних проблем. Результати виконання програми передбачають створення Національного гендерного бюро, інституту радників керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади з гендерних питань, гендерних центрів при органах місцевого самоврядування. Новелою національного законодавства є встановлення гендерного співвідношення на рівні не менше 30% і не більше 70% однієї статі на керівних посадах у центральних та місцевих органах виконавчої влади, серед депутатів Верховної Ради України, 50% на 50% серед депутатів обласних, районних, міських, селищних і сільських рад.

Очікувані результати Програми передбачають гендерну рівновагу, яка забезпечить підвищення відповідальності чоловіків, наприклад, у сімейних відносинах, у сфері виховання дітей тощо. Адже в об'єктивній дійсності мінімілізується саме чоловічий фактор, що негативно впливає на результат сімейної політики, освітньо-виховної сфери.

Водночас, ми пропонуємо приєднатись до міжнародних програм дослідження становища жінок у світі, які проводять міжнародні неурядові організації, серед яких Курс прав людини для молоді і провести всім, хто прочитає цю статтю стандартизований самоаналіз разом із своїми друзями, щоб подискутувати з приводу одержаних результатів, використовуючи анкету К. Комса [11].

1. Що визначає жіноче повноваження як місцевих керівників і національних лідерів?

2. Що визначає жіноче повноваження в сфері прибуткового покоління?

3. Що визначає жіноче повноваження в правах щодо її тіла – гендерне насильство і репродуктивне здоров'я?

Українське суспільство вже доросло до розуміння того, що вирішити актуальні проблеми неможливо виключно патріархальними методами. Жіноча активність поступово набирає сили, насамперед у політичній сфері. Однак рівноправ'я всіх членів суспільства – і жінок, і чоловіків, державні гарантії їх захищеності стимулюватимуть соціальні ініціативи, громадянську активність у напрямку зростання рівня і якості життя.

Література:

1. **Балакірева О.** Громадська думка про статево-рольові стереотипи в гендерному світогляді / О. Балакірева // Гендерний аналіз українського суспільства. – К.: ПРООН, 1999. – С.103–112.

2. **Бесараб В.** Гендерні аспекти державної служби / В. Бесараб // Вісник державної служби. – 2005. – № 4. – С. 45–51.

3. **Васильев А.** Теоретико-методологические основы концепции преобразования и сохранения труда, как проявление естественно-исторических закономерностей (сборник очерков по социально-экономической теории). – Мариуполь: “Азовпроект”, 1998. – 267 с.

4. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: Практичний посібник / Гол. ред. Зайчук В. – К.: К.І.С., 2005. – 186 с.

5. В Україні жінки керують лише 6% великого бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dt.ua/online/articles/76906.

6. Гендерний аналіз українського суспільства / Наук. ред. Т.Мельник. – ПРООН, Представництво в Україні. – К.: Златограф, 1999. – 294 с.

7. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1834-2006.

8. Загальна Декларація прав людини ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/udhr/>.

9. Кількість жінок-парламентарієв у світі досягла 19 %, в Україні – лише 8 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dt.ua/online/articles/76906.

10. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_

11. **Комса К.** Курс з прав людини для молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://humanrightsfor youth.org/training-course/>.

12. **Медоуз Д.** Пределы роста / Д. Медоуз. – М., ИКЦ “Академкнига”, 2007. – 342 с.

13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_

14. **Оксамитна С.** Гендерні відносини крізь призму громадської думки / С. Оксамитна // Гендерна перспектива / Упор. В. Агеєва. – К.: Факт, 2004. – С. 135–146.

15. Організаційні та правові елементи інституційного забезпечення гендерної рівності в Україні / За ред. О. Манакової-Гончареко. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2001. – 144 с.

16. Пекінська декларація Всесвітньої конференції зі становища жінок від 15 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl1990.shtml.

17. Резолюція № 1325 Ради Безпеки ООН щодо жінок, світу та безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>.

18. **Смоляр Л.** Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі / Л. Смоляр // Перехрестя. – 2000. – № 5. – С. 8–12.

19. **Смоляр Л.** Фемінізм в Україні: традиції і сучасність // Віче. – 1995. – №9. – С. 81–92.

20. Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/12584.html.

21. Ющенко підписав закон про гендерну рівність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ua.for-ua.com/ukraine/2008/.../140811.html.

22. **Bohachevska-Chomiak M.** Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939. – Edmonton, 1988. – I–XXV. – 460 p.

23. **Говорова Н.** Гендерные аспекты занятости: новые тенденции, старые проблемы / Н. Говорова // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 6. – С. 107–114.